

KO'RISH ANALOZATORINING FAOLIYATI BUZILGANLIGI SABABLI KO'R VA ZAIF KO'RUVCHI BOLALARNING NUTQIY RIVOJLANISHI**Xayitova Qizlarxon O'rinboy qizi***Namangan viloyati Kosonsoy tumani**45-sonli Nurli maskan maktab internati o'qituvchisi***Kalit so'zlar:** *Brayl alifbosi, nutqiy buzilish, zaif ko'ruvchi***Annotatsiya:** *Ushbu maqolada ko'rish analozatorining faoliyati buzilganligi sababli ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarning nutqiy rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlari haqida ilmiy ma'lumotlar bayon etiladi.*

Ko'rish analozatorining faoliyati buzilganligi sababli ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarning nutqiy rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bu nutqda o'z aksini topadi (exolaliya, "formalizm", so'z turkumining buzilishi va boshqalar).

Logopediyadagi mavjud izlanishlar asosan ko'rishida chuqur nuqsoni bor bolalarning talaffuzidagi nuqsonlariga bag'ishlangan (M.Ye.Xvatsev, S.L.Shapiro, A.D.Shipilo, S.V.Yaxontova). faqat 60-70 yillarda logopediyada nutq kamchiliklarini sistemali ravishda o'rganishning rivojlanishi bilan (R.Ye.Levina, V.K.Orfinskaya) ko'r va zaif ko'ruvchi bolalar nutqining nafaqat tovushlar talaffuzidagi, balki nutqning rivojlanishidagi kamchiliklarni aniqlashga doir izlanishlar paydo bo'ldi.

Bu ona tilini o'qitish metodikasi bo'yicha mutaxassislar va logopedlar ishlaridir (O.L.Jilsova, S.L.Korobko, N.S.Kostyuchyak, N.A.Krilova, T.P.Sviridyuk). Masalan, S.L.Korobko nutqi to'liq, rivojlanmagan zaif ko'ruvchi bolalarning kattagina guruhini ajratdi.

Hozirgi vaqda ko'r va zaif ko'ruvchi bolalardagi nutq kamchiligi murakkab nuqson ekanligi hamda nutq va ko'rish faoliyatining sustligining o'zaro bog'liqligi nazariy va amaliy izlanishlarda isbotlangan.

Ko'rishida nuqsoni mavjud bo'lgan bolalarning nutq kamchiliklari turlichadir. Ular strukturasi va darajasi sifatidan murakkab bo'lib, nutqni, R.Ye.Levina ta'kidlaganidek yagona sistemadek qamrab oladi va bunda nutq kamchiliklari, nutq kamchiliklarining yagona yadrosi bo'lib qolmaydi. Bunday bolalarda nutqning rivojlanishi murakkab sharoitda kechadi. Ular orasida ko'rish anomaliyalarining tug'ma shakllari uchrab turadi va bu holat nutqning paydo bo'lishiga doir boshqa funksiyalarning ham buzilishiga sabab bo'ladi.

Statistika materiallari shuni ko'rsatadiki, nutq kamchiliklari ko'ruvchi bolalarga nisbatan ko'rishida chuqur kamchiliklari bor bolalarda ko'proq uchraydi.

Olib borilgan izlanishlar shu kategoriyadagi bolalarning nutqini shakllanganligi to'rt darajaga ajratishga imkon beradi.

Birinchi daraja. Talaffuzidagi ayrim kamchiliklarning bo'lishi bilan ifodalanadi.

Ikkinchi daraja. Faol lugʻat cheklangan. Soʻz va pedmet obrazini solishtirishda, umumlashtiruvchi tushunchalarni hikoyalar tuzishda xatolarga yoʻl qoʻyiladi.

Talaffuzdagi kamchiliklar sigmatizmning turli koʻrinishlarida lambdasizm, parasigmatizm, pararotasizm, paralambdasizmda namoyon boʻladi. Tovushlar talaffuzi va fonematik tasavvurlar eshitish differensiasiyasining rivojlanishida kamchiliklar kuzatiladi. Fonematik tahlil shakllanmagan boʻladi.

Uchinchi daraja. Ekspressiv nutq lugʻat boyligining sustligi bilan ajralib turadi. Umumlashtiruvchi tushunchalarni bilish, soʻz va predmet obrazini solishtirish darajasi past boʻladi. Mustaqil nutqning grammatik tomoni buzilgan, u faqat predmetlarni nomlash va bir ikki soʻzli gaplardan iborat boʻladi. Murakkab hikoyalarni bayon etish rivojlanmagan, talaffuz qilish va eshitish differensiasiyasi sust shakllangan boʻladi.

Toʻrtinchi daraja. Ekspressiv nutq juda cheklangan, umumlashtiruvchi tushunchalar va soʻz-predmet obrazini solishtirishda jiddiy kamchiliklar boʻladi. Bogʻlangan nutq ayrim soʻzlardan iborat, exolaliyalar kuzatiladi. Nutqning grammatik tuzumini aniqlashga qaratilgan topshiriqlar va eshitish differensiasiyasiga oid topshiriqlarni bajara olmaydilar. Fonematik tahlil va sintezning umuman rivojlanmaganligi kuzatiladi.

Koʻrishda nuqsoni bor bolalar nutqining rivojlanishining tahlili shuni koʻrsatadiki ularning koʻpchiligida sistemali nuqsonlar kuzatiladi va nutqning yetrali komponentlari buzilgan boʻladi (fonetika, leksika, grammatika). Normal koʻruvchi va koʻrishda nuqsoni bor bolalarning nutqidagi nuqsonlarning solishtiradigan boʻlsak ularning oʻxshashligini kuzatamiz. Shu bilan bir qatorda nutoʻ kamchiliklarining darajasi va shakllanishi omillari jihatidan katta farqqa ham ega. Predmetli obrazlarning kamchiligi (yetishmasligi) natijasida nutqiy xotirada murakkab gaplar va gaplarning grammatik jihatdan toʻgʻri tuzishdagi qiyinchiliklar kuzatiladi. Anamnezdagi ilk natal va postnatal patologik oʻzgarishlar natijasida umumiy va xususiy omillar aniqlangan boʻlib, ular koʻrishda kamchiliklari bolalarning nutqini rivojlanmaganligiga sabab boʻladi va nutqining shakllanishiga taʼsir koʻrsatuvchi qator funksiyalarning rivojlanishini ancha orqaga tortadi (praksis, gnozis, koordinasiya, chamalash). Demak, ilk postnatal davrida tugʻma yoki erta orttirilgan koʻrish nuqsoni nonutqiy funksiyalarning rivojlanishiga taʼsir etuvchi birlamchi nuqson boʻlib qoladi. Koʻrishda nuqsoni bor bolalarda harakat faolligini cheklab turuvchi va atrofdagi olam bilan aloqani oʻrnata olmaslikka sabab boʻladigan kamchiliklar koʻplab uchraydi. Psixik jarayonlarning (shu qatorda nutqning ham) rivojlanishida nutqiy muloqotning sifati, mikroijtimoiy muhit juda katta taʼsirga ega.

Shunday qilib u yoki bu nutq komponentlarini qamrab oluvchi sistemali nutq buzilishlariga sabab boʻluvchi omillarning polemorfliigi yanada murakkab nuqson paydo boʻlishiga sabab boʻladi.

ADABIYOTLAR:

1. Luriya A.R. Osnovnyye problemy neyrolingvistiki – M, 1975.
2. Logopediya (pod red. N.S. Volkova)M, 1989.
3. Kolsova M.M. Razvitiye signalnix sistem deystvitelnosti u detey. L.,1980